

Kur'an'da Hz. İbrahim'in ilahî emir ile çocuğunu kurban etmeye teşebbüs hikâyesini nasıl yorumladığını ele alıyor. Ahlakî iradeciliği destekleyen en önemli delillerden birisi olarak görülen bu olayda Kadı Abdulcebbar'a göre ilahî emirden bahsedilememektedir, çünkü emrin bilinçli ve iradeli olması gerekirken bu emir Tanrı'nın iradesini yansıtmamaktadır.

Sübjektif ahlak teorilerinin aksine, Kadı Abdulcebbar ahlak teorisini iyi ve kötünün objektif idraki üzerine inşa etmektedir. Bu bağlamda o, bir fiilin ahlakî niteliğini belirlemede ya failin durumunun, ya fiillerin veya eşyanın doğasında olan belirleyici niteliğin veya her bir fiilin özel durumunun belirleyici olabileceğini ifade eder. Ona göre failin durumunun bir fiilin iyi veya kötülüğünü belirlemede bir etkisi olamaz. Fiillerin veya eşyanın doğasında mutlak olarak faydalı ve iyi veya zararlı ve kötü bir şey de yoktur. Dolayısıyla iyi ve kötü fiilin veya eşyanın doğasında var olan bir nitelik de değildir. Bu durumda onun ahlak teorisinde fiilin veya eşyanın özel durumu belirleyici konumdadır. Herhangi bir fiil ile ilgili normatif hüküm ve değer hükmü aklen bilinebilir ve objektiftir.

Attar'a göre Kadı Abdulcebbar sonrası Eş'arî kelamcılarının bu meseleye yaklaşımları çelişkilerle doludur. Ayrıca ahlakî iradecilik fıkhıta içtihadı dayanak bırakmadığı için fakihlerin çoğunun samimi olarak bu teoriyi savundukları söylenemez. Son olarak günümüzdeki Müslüman toplumların karşılaştıkları birçok problem ancak akılcı ve evrensel bir ahlak teorisine müracaatla aşılabilir. Bu bağlamda Kadı Abdulcebbar gibi düşünürlerin yapabileceği katkılar hâlâ değerini korumaktadır.

Cengiz Aktar (derleyen)
Tarihi, Siyasi, Dini ve Hukuki Açından
Ekümenik Patrikhâne

İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 253 s.

M. Macit KENANOĞLU

İstanbul Şehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Anahatlarıyla Fener Rum Patrikhânesi'nin ve Ortodoks Rum Patriği'nin ekümenikliği hususunu ispatlamayı ve desteklemeyi amaçladığı anlaşılan kitap, Cengiz Aktar tarafından derlenmiş

ve adı geçen yazar, kitaba bir de önsöz yazarak görüşlerini burada ifade etmiştir. Kitapta dokuz yazarın Fener Rum Patrikhânesi'yle ilgili çeşitli konulara değindikleri görülmektedir. Kürşat Demirci, "İstanbul Patrikhânesinin Tarihi Gelişiminde Rol Oynayan Siyasi Faktörler"i (s. 19-26); Paraskevas Konortas, "Tarihi Uzlaşma'dan Entente Cordiale'e? İstanbul Ortodoks Patrikhanesi ile Osmanlı İdaresi Arasında İdeolojik ve Siyasi Amaç Birliği, 15. yy. ortası 16. yy. sonu" (s. 27-68) adlı konuyu; Panteleimon Rodopoulos, "Ekümenik İstanbul Patrikhânesi ile Moskova Patrikhânesi" (s. 69-75) arasındaki ilişkileri; Alexis Alexandris, "Lozan Konferansı ve İstanbul Rum Patrikhanesi'nin Ekümenik Boyutu: 10 Ocak 1923 Tarihli Tutanağın Önemi" (s. 77-119) adlı makalesinde Lozan'daki süreci; Baskın Oran, "Yargıtay'ın Bir Kararı Üzerine: İstanbul Ekümenik Patrikhânesi ve Ekümeniklik" (s. 121-146) adlı makalede yargı makamlarının konuya bakışını; Emre Öktem, "Rum Patrikhânesi Meselesine Çağdaş Uluslararası Hukuk Açısından Yaklaşımlar" (s. 147-195) başlığı altında uluslararası metinlerde Patrikhâne meselesinin ele alınışını; Cem Sofuoğlu, "Yetimhane Kararı Kapsamında Rum Patrikhânesinin Tüzel Kişilik Sorunu"nu (s. 197-202); Elçin Macar, "Önyargılar ve Tekrarlar: Türk Tarih yazımının İstanbul Rum Patrikhânesi Hakkındaki Cehaleti" (s. 203-213) adlı makalesi ile tarihçilerin yaklaşımını; Samim Akgönül, "Patrikhâne, Patrik Bartholomeos ve Türkiye Kamuoyu: Uluslararasılaşmanın Arkeolojisi" (s. 215-245) başlığı ile özellikle Fener Rum Patriği Bartholomeos'un Patrik olduktan sonraki başarılı çalışmalarını anlatmaktadır. Kitabın sonunda "Ekümenik Patriğin Dini Otorite Alanı" başlıklı bir kısım ve en sonda ise kitaba katkıda bulunan yazarlara ilişkin biyografik bilgiler yer almaktadır. Bu yazıda kitaptaki tüm görüş ve makalelerin tek tek ele alınıp değerlendirilmesi mümkün değildir. Ancak kitaba hâkim olan temel yaklaşımı yansıtması itibarıyla kitabın önsözü ve içerisindeki bazı makale ve görüşler irdelenecektir.

Cengiz Aktar tarafından yazılan önsözde (s. 7-17) kitabın amacından bahsedilmekte ve bu çalışmanın, Patrikhâne'nin Türkiye'de maruz kaldığı cahilâne, hukuk ve ahlak dışı muamelelere duyulan tepkiden kaynaklandığı ve bu tepkiselliğin bilime ve bilmeye olan ihtiyacı katladığı ifade edilmektedir. Daha baştan belirtmek gerekir ki, bu yaklaşım, kitabın bilimsel olma niteliğini zayıflatmaktadır. Aşağıda da görüleceği üzere yazarın, bu düşünce tarzı, değerlendirmelerini büyük ölçüde bilimsel olmaktan çıkarmakta, tarafgir bir tarza bürümekte; Patrikhâne muhaliflerine karşı Patrikhâne'yi

savunmayı üstlenmiş bir taraftar görünümü arz etmektedir. Aktar, Patrikhâne'nin resmi adının *İstanbul Ekümenik Patrikhânesi* olduğunu belirtmektedir. Patrikhâne'nin Türkiye'de gördüğü muamelenin dünyanın geri kalan kısmındaki itibarı ile tam ters yönde geliştiği ve bu tuhaflığın da Cumhuriyet'le başladığı ifade eden Aktar, Osmanlı'da Patrik ve Patrikhâne'nin bugünkünün tam tersi bir konumda olduğunu vurgulamaktadır. Yazarın bu ifadesini de irdelemek gerekmektedir; zira Patrikhâne'nin Osmanlı'daki konumunun kim tarafından hangi şartlarla ve hangi içerikle sağlandığını dikkate almadan yapılan bu tür mukayeseler problemin anlaşılmasına ve çözümüne katkı sağlamaktan çok karşılıklı taraflar arasındaki ayrışmayı teyitten başka bir sonuç doğurmamaktadır.

Aktar, Konortas'ın "Osmanlı idaresi ile patrikhane arasında ideolojik ve siyasi amaç birliği" olduğu görüşünü hararetle desteklemektedir. Önsöz yazarına göre Patrikhâne'nin Osmanlı'nın Avrupa'da ve Akdeniz'de hatırı sayılır bir güç olmasında ciddi payı vardı, ancak bu karşılıklıydı ve sözkonusu olan adı konulmamış bir çıkar ittifakıydı. Bu ifadeden çıkan sonuç, Patrikhâne olmasaydı Osmanlı'nın Avrupa ve Akdeniz'de ulaşmış olduğu güce hiçbir zaman erişemeyeceği şeklindedir. Bu spekülatif bir ifadedir ve varsayım olmaktan öteye geçememektedir. Yazar Fatih'in kilisenin tahtına kendi çıkardığı patriğin yetkilerini tanıyan tek dünyevî hükümdar olduğunu ve Patrikhâne'nin temsil ettiği mezhebin İmparatorluk coğrafyasında Hıristiyanlığın asıl temsilcisi olmasına da muazzam bir meşruiyet alanı açtığını ve bu nedenle Osmanlı'nın "Ehl-i Sünnet" olduğu kadar "Ehl-i Rum" olduğunu belirtmektedir. Yazarın bu ifadeleri en azından ölçüsüz ve dikkatsiz bir lisan kullandığını, hiçbir bilimsel kritere dayanmadığını göstermektedir. Her şeyden önce, Osmanlı-İslâm literatüründe "Ehl-i Rum" diye bir terminoloji bulunmamaktadır. Hele bunu Ehl-i Sünnet kavramı ile bir arada kullanıp Osmanlı'ya böyle bir nitelik atfetmek, kavramların anlam ve içeriğine saygı gösterilmeden hoyratça kullanıldığının bir işaretidir. Diğer yandan Osmanlı'da Ortodoks mezhebini temsil eden tek kurum Rum Patrikhânesi değildi, Ermeni ortodokslar da vardı ve onlar Ermeni Patrikhânesi'ne bağlıydılar.

Uluslaşma ve laikleşme ile birlikte Patrikhâne'nin siyasî ve dinî itibarının giderek eridiğini ifade eden yazar, Cumhuriyet'le birlikte Patrikhâne'nin Yunanistan'ın çiçeği burnundaki Cumhuriyet içindeki uzantısı (beşinci kol) olarak görüldüğünü söylerken Patrikhâne'nin bu algının yerleşmesindeki katkısını hiç görmemekte, her nedense Osmanlı döneminde Girit isyanı ya da

İstanbul'un işgali sırasındaki tavrını pek de dikkate almamaktadır. Kısacası Patrikhâne'ye karşı durduk yerde bir antipatinin oluştuğunu söyleyebilmek makul bir durum değildir. Öyle olsa sadece Patrikhâne'ye değil, örneğin benzeri bir tavrın Hahambaşılığa karşı da geliştirilmesi gerekirdi. Hâlbuki bugüne kadar böyle bir durumun varlığını gösteren bir delil ortaya çıkmamıştır. Örneğin İsrail'le yaşanan siyasî problemlere rağmen Türk yetkililerin bu olayları Hahambaşılıkla ilintilendirdiği görülmemiştir. Burada elbette ki Hahambaşılığın bu olaylar karşısındaki tavrı önemli bir faktördür. Aktar, nedense Patrikhâne'nin uğradığı muameleyi değerlendirirken sürekli onu Hilâfet kurumuyla karşılaştırmakta ve Patrikhâne'nin de tıpkı Hilâfet gibi Cumhuriyet'in rakibi olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. İfade etmek gerekir ki, her iki kuruma karşı Cumhuriyet'in yaklaşımı aynı sâikle gerçekleşmiş değildir. Hilâfete yönelik düşmanca tavır, İslâmiyet'in toplumsal hayattan bir şekilde dışlanması düşüncesinin neticesidir ve Cumhuriyet'in bu anlamda doğrudan rakibi olan bir kurumu biraz da düşmanca bir tavırla ilgâsı sözkonusudur. Patrikhâne'nin Cumhuriyet için bu anlamda bir rakip olması sözkonusu değildir. Patrikhâne Cumhuriyet'in kurucuları için dinî bir tehlike teşkil etmemiştir; en azından böyle bir endişenin varlığını gösteren ciddi bir delil bugüne kadar ortaya çıkmamıştır.

Yazar, Lozan'da yapılan müzakereler sonucunda, 10 Ocak 1923'te bir nevi centilmenlik mutabakatı ile Patrikhâne'nin ekümenik sıfatı ve bundan kaynaklanan ruhanî yetkilerinin münakaşa konusu yapılmadıkları ölçüde teyit edildiğini, buna mukâbil "milletbaşılık" sıfatının ve bu konumdan doğan siyasî ve idarî yetkilerinin Patrikhâne'den alındığını ifade etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bundan sonra Patrikhâne'nin diğer mezheplerle olan dinî ve ruhanî ilişkisini siyasî bir faaliyet olarak addeden bir yaklaşımda olduğunu belirten Aktar'a göre, Türkiye Patrikhâne'nin işleyişini *ad hoc* kararname ve gizli talimatlarla, yani keyfi yöntemlerle düzenlemeyi tercih etmiş, kurumu iç hukuka dâhil tüzel bir kişilik olarak tanımamış ve bunu düzenleyecek herhangi bir yasayı da yürürlüğe koymakla ilgilenmemiştir. Yazarın bu ifadelerinden, Türkiye Cumhuriyeti'nin Patrikhâne'nin statüsünü normal kanunlarla düzenlemesi ve bu kurumu iç hukuka tâbi bir tüzel kişilik olarak düzenleyen bir kanun çıkarması halinde buna onay vereceği sonucu çıkmaktadır. Yazara göre sorun, Patrikhâne'den ziyade Türkiye'den kaynaklanmaktadır. Günümüzdeki kısır ekümeniklik tartışmasının belki de esas nedeninin, 6. yüzyılın sonun-

dan itibaren kesintisiz olarak kullanılan bu sıfatı kamuoyunun yeni işitmesi ve yanlış duyması olduğunu, bu konuda aydınlatıcı iki basit delilden birisinin, Osmanlı Bankası'nın arşivlerinde Patrik ya da Patrikhâne'nin hesaplarına ilişkin belgelerde ekümenik sıfatının kullanılmış olması, diğerinin de Lozan'da Patrikhâne'nin Türkiye dışına çıkarılması yönündeki Türk tarafının tez ve talebini dile getiren yazılı açıklamada "Ekümenik Patrikhâne" yazmış olmasını göstermektedir. Yazarın Patrikhâne'nin ekümenikliği konusunda sunduğu deliller, ekümenik sıfatının Osmanlı döneminde kullanıldığını göstermemektedir. Yazar eğer Osmanlı makamları ile Patrik arasındaki yazışmalarda bu sıfatın kullanıldığını gösterebilirse o zaman iddiası ciddiye alınabilir. Hâlbuki Osmanlı makamlarının Patriğe hitaben yazdığı yazılarda ya da Patrikçe yazılan cevabi yazılarda ekümenik ifadesi değil "bende" yani kul ifadesi yer almaktadır. Daha da önemlisi 21 Zilhicce 1276'da (11 Temmuz 1860) neşredilen Rum Patrikhânesi Nizamnâmesi'nde ekümenik sıfatı bir kere dahi kullanılmış değildir. Durum böyle iken 6. yüzyıldan beri bu sıfatın kesintisiz olarak kullanıldığını ifade etmek ciddiyetle bağdaşır bir durum değildir. Osmanlı Devleti döneminde patriğin ekümenikliği gündeme bile gelmemiştir. Osmanlı Devleti, statüsünü berat ve fermanlarla kendisinin belirlediği kurumun neye yetkili olup olmadığını, neyi yapıp yapamayacağını sarih olarak belirlemiştir. Daha da ötesi zaman zaman bir kısım patriklikler kurdurup patriğin otorite alanını daraltmıştır. Patikhanenin de buna hiçbir şekilde itirazı kâbil olmamıştır.

Yazar en sonunda kitabın amacının okura tarihî, dinî siyasi ve hukukî açılardan bilgiye dayanan bir Patrik ve Patrikhâne anlatmak ve genç araştırmacıları teşvik etmek olduğunu ifade etmektedir. Başlangıçta kitabın bilimsel olmaktan ziyade tepkisel olduğunu ifade ettikten sonra, bilgiye dayalı olma ve gençleri teşvik etme amacının vurgulanması inandırıcılığını büyük ölçüde kaybetmektedir.

Kitap içerisinde gerçek anlamda bilimsel niteliğini hak eden makalelerden biri Kürşat Demirci'ninkidir. Yazar makalesinde Hristiyanlığın çıkışından sonra dinin, geleneksel işlevinin dışında doğrudan doğruya uyruklaştırma işleminde kullanılan siyasi bir manipülasyon aygıtı olduğunu söylemektedir. Demirci'ye göre İstanbul başlangıçta Trakya Heraklia'sına bağlı küçük bir episkoposluktu. Onun, Havari Andreas tarafından kurulduğu efsanesi ise ancak 9. yüzyıl civarlarında çıkar ve herhalde tarihî gerçekliği ciddi olarak sorgulanmalıdır. Demirci'nin bu ifadesine yer vermişken yine ön-sözde Aktar'ın İstanbul Patrikhânesi'nin bir havari tarafından ku-

rulmadığını söyleyen yazarlara (özellikle bu görüşü savunan Mehmet Çelik'e) yönelik eleştirisini de hatırlatmak gerekir. Öyle anlaşılmaktadır ki Aktar, Demirci'nin bu makalesini de görmezden gelmektedir. Demirci'nin kilise hiyerarşisi konusunda verdiği bilgiler önem taşımaktadır. İznik Konsili'nin Roma, İskenderiye, Antakya ve Kudüs'ün otoritesini sürdürerek geleneğin dışına çıkmadığı, II. Ekümenik Konsil'in, İstanbul'un diğer kiliselerden ayrıcalık kazanarak "patrikhâne" statüsüne ulaşmasındaki ilk büyük süreç olduğu, 381 Konsili'nin 3. kanonuyla İstanbul Patrikhânesi'ne bir şeref önceliği bahşedip onu Roma episkoposundan sonra hiyerarşide ikinci pozisyona koyduğu ve bu kanona göre İstanbul episkoposunun doğudaki bütün episkoposlar içinde o zamana kadar İskenderiye episkoposuna verilen bir şeref unvanı olarak ilk sıraya yükseltildiği, bu pozisyonun İstanbul episkoposunu birtakım özel yetkilerle donattığı, bu yetkinin daha çok diğer kiliselerden yapılacak başvuruları değerlendirme ve karara bağlama otoritesi olduğu, başlangıçta kendisine bağlı coğrafya içindeki kilise işleri ile ilgilenme olarak algılanan bu yetkinin 14. yüzyılda Philothes Kokkinos gibi patriklerce evrensel bir yetki olarak yorumlandığı vurgulanmaktadır.

Konortas yukarıda adı zikredilen makalesinde, İstanbul'un fetihinden önceki, fetih sırasındaki ve sonrasındaki olayları Yunanca kaleme alan devrin en önemli dört vakanüvisinden üçü olan Sfrantzis, Halkokandilas ve Dukas'ın Yennadios'un patriklik tahtına çıkmasını zikretmeye değer bile görmediklerinin manidar olduğunu, bir tek padişahın siyasetine yakınlığı ile bilinen Kritobulos'un bundan bahsettiğini belirtmektedir. Konortas Patrikhâne'nin yeniden ihdasını takip eden birkaç on yıl boyunca patriğin otoritesinin uluslararası arenada çok tartışmalı olduğunu ve hatta görmezden geldiğini ve Papalık, Venedik ve Moskova Prensligi'nin Yennadios ve haleflerinin meşruiyetini ve ruhanî kazâ yetkisini reddettiklerini belirtmektedir. Konortas'ın kabulüne göre padişahın Patrikhâne'ye sunduğu imkânlarla mukâbil, Patrikhâne de Osmanlı hükümdarının meşruiyetini tanıyacak ve dolayısıyla çoğunluğu Güneydoğu Avrupa'da yaşayan Ortodoks tebâanın II. Mehmed'i tanıması ve kabulü meselesini çözecekti. Belirtmek gerekir ki, bu açıklamalar çok sağlıklı değildir. Patrikhâne'nin Osmanlı hükümdarının meşruiyetini tanıması ifadesi bile başlı başına problemlili bir ifadedir. Neredeyse ortada varlığı kalmamış bir Patrikhâne'yi çok güçlü bir konumda göstermek isteyen bu ifadeler, gerçeğin sağlıklı olarak anlaşılmasına katkı yapmamaktadır. Konortas'a göre 1454'ten itibaren Ortodoksluğun, daha doğrusu Büyük Kilise'nin

Katolik karşıtlığı ile sarayın Hristiyan Batı siyasetinin buluştuğu ana eksen, patriklerin padişaha sadakatının eksenini oluşturuyordu. Ortodoks ruhban sınıfına hâkim olan Katolik Kilisesi düşmanlığı, Osmanlı padişahlarının dış siyasetiyle örtüşmektedir. Yazar buradaki örtüşme ile herhalde Katolik düşmanlığını kastetmemiş olsa gerektir. Zira Osmanlı dünyasında Hristiyan mezheplerinden birini diğerine tercihten söz edilemez. Osmanlı hem Ortodoks dünyasına hem Katolik dünyasına sefer düzenlemektedir. Nitekim Bizans gibi Ortodoks mezhebinin önemli bir merkezi ele geçirilince geride rakip olarak Katolik Hristiyan dünya kalmıştır.

Konortas her ne kadar makalesinde bir tarihî uzlaşmadan söz etse de yine kendi ifadesine göre Kilise her zaman Ortodokslar ile Müslümanlar arasında bir hat çekmiş, Osmanlı hâkimiyetinin yabancı bir hâkimiyet olduğunu beyan etmekten hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Yazara göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks halkların ortak belleğinde Bizans geleneği ve Bizans geçmişinin canlı kalmasında büyük bir rol oynayan Kilise, Ortodoksluk inancını muhafaza etmekte ısrar ettikleri için Osmanlı döneminde öldürülenleri şehitlik mertebesine taşımıştır. Yazarın bu ifadelerinin de itiraz görmesi kaçınılmazdır. Sırf Ortodoks inancını muhafaza ettikleri için insanların öldürülmesinden söz etmek demek, tüm Ortodoks Hristiyanların aynı akıbetle niye karşılaşmadığı sorusunu da beraberinde getirmektedir. Kaldı ki, Osmanlı hukuk sisteminde *ehl-i kitabın* hakları bellidir ve inançlarını muhafaza ettikleri için öldürülmeleri sözkonusu olmaz. Ortodoksların Osmanlı'da varlıklarını ve kültürlerini idâme ettirmiş olmaları da bunun delilidir. Kezâ Konortas'ın makalesinde yer verdiği şu örnek de Patrikhâne'nin Osmanlı'ya yönelik şuuraltını yansıtmaya açısından önemlidir. Patrik II. Ioasaf'ın (1556-1565) Aralık 1560'ta IV. Ivan'a gönderdiği bir mektupta oldukça ileri gittiği görülmektedir: "*Bahtsız halkımız kafirler tarafından esarete mahkum edilmiş ve aşağılanmıştır. Bunlar bizi öyle yönetmektedirler ki, birçok kişi hayatlarını idâme ettirmek için en temel gıdadan yoksundur.*"¹

Alexis Alexandris de makalesinde Lozan'daki heyetlerin meseleye bakışını özetleyerek özellikle İtalyanların Patrikhâne aleyhine olan yaklaşımını ve Fransızların küçümseyici bakışı ile Fransız gazetelelerinin Patrikhâne'yi "gölgenin gölgesi" gibi ifadelerle nitelendirdi-

1 Konortas'ın metninin Türkçe tercümesinde bazı tercüme hatalarına da işaret etmek gerekir. Metnin çevirisinde birkaç yerde "müzekker kişi" ifadesi kullanılmaktadır; hâlbuki bunun "müzekker" değil "mezkûr" olması kuvvetle muhtemeldir.

ğini aktarmaktadır. Makalede Anglikan Kilisesi'nin Patrikhâne'ye verdiği desteği de zikreden Alexis, Yunanistan'ın Lozan görüşmeleri esnasında Patrikhâne'nin yurtdışına çıkarılmaması gerektiği tezini işlerken bunu Patrikhâne'nin bir Osmanlı kurumu olduğu gerekçesine istinat ettirdiğini bu tezin durumu güçleştirdiğini ve bunu İngilizler tarafından kabul görmediğini ifade etmekte ve Türk taleplerinin önlenmesi için İngilizlerin Patrikhâne'nin evrensel boyutunu sürekli vurguladıklarını belirtmektedir.

Baskın Oran ise makalesinde Yargıtay 4. Ceza Dairesi'nin onayladığı Fatih 3. Asliye Ceza Mahkemesi'nin kararını değerlendirmektedir. Davayı Bulgar Kilisesi papazlarından birisi, kendilerine patrik tarafından baskı yapıldığı gerekçesiyle açmıştır. Yargıtay'ın dava konusu olmamakla birlikte ekümeniklik konusunu değerlendirmesini eleştiren Baskın Oran'a göre TC Hukuk mevzuatı bakımından bir yere varması olanaksız olan ve yalnızca Ortodoks cemaatler arası ilahiyat ve menfaat sürtüşmesinden kaynaklanan bu tür şikâyet ve davalardan amaç, Patriğin savcılığa ifade vermek üzere bizzat getirilmesi ve Türkiye'deki sağcı kamuoyunun İstanbul Ekümenik Patrikhânesi aleyhine bu vesileyle bir kere daha tahrik edilerek karışıklık yaratılmasıdır. Baskın Oran bir dinin ilahiyatının devletçe belirlenemeyeceği iddiasında çok haklı olmakla birlikte, Patrikhâne'yi savunma amacı o kadar öne geçmiş olmalı ki, Bulgar Kilisesi'ne mensup birisinin Patrikhâne'ye karşı belki de haklı olarak açtığı bir dava, sırf Patriği ifade vermek üzere savcılığa getirme ya da Türkiye'deki sağcı kamuoyunun Patrikhâne aleyhine kışkırtılması olarak takdim edilebilmektedir. Bunun sağlıklı bir bakış açısı olduğu söylenemez. Baskın Oran komplo teorilerini eleştirirken kendisi de bir başka komplo teorisinin tesirinde kalmaktadır.

Emre Öktem yazısında, Türkiye'deki gayrimüslim azınlıkların ve bunların kurumlarının hukukunu sadece Lozan penceresinden okumanın güçleştiğini ve Türkiye'nin sonradan akdettiği insan hakları sözleşmelerinin tanıdığı haklardan da yararlanabileceklerini haklı olarak vurgulamaktadır. Ancak Öktem'in s.149, 2 no'lu dipnottaki *"hristiyan teba üzerindeki yargı yetkisi bakımından Patrikliği Müslümanlar açısından meşihat makamı ile kıyaslamak yanlış olmayacaktır"* şeklindeki yorumu Osmanlı hukuku açısından anlamsızdır. Bir kere Meşihat makamı bir yargılama makamı değildir ve tebâa üzerinde bir yargı yetkisi yoktur. Fetva ile yargı yetkisinin karıştırıldığı açıktır. İkincisi, eğer Patrikhâne Meşihat makamı gibi kabul ediliyorsa Patrikhâne'nin yargı yetkisi de yok demektir. Kezâ Öktem'in, *"patrik ve piskoposların her türlü vergiden muaf oluşu*

İmparatorluğun yönetici sınıfına dahil olduklarının resmen tanındığı” anlamına geldiği şeklindeki ifadesi de hatalıdır. Bu muafiyet, yönetici sınıfa dahil olmaktan değil, din adamı sıfatına hürmeten tanınmış bir durumdur. Yine yazarın “*cemaatin ruhani reisi, cemaatini her yönden denetledi, idari, mali ve hukuki alanlarda kural koyuculuk yetkisini haizdi*” şeklindeki basmakalıp ifadesi ve “*patriğin ruhban sınıfı üzerinde mutlak nitelikte idari ve cezai yargı yetkisinin bulunduğu*” yolundaki ifadesi de gerçeği yansıtmamakta ve yazarın bu konudaki araştırmaları takip etmediğini göstermektedir. Kiliseye ait uçsuz bucaksız arazilerin vergiden muaf olduğu ifadesi de hayal mahsulü olup, böyle bir şeyin gerçekleşme şansı Osmanlı mîrî arazi sisteminde mümkün değildir. Ortodoks kilisesi Osmanlı uygulaması sayesinde hiçbir zaman Katolik Kilisesi gibi zenginleşememiş, sürekli devlete borçlu konumda kalmıştır. Osmanlı sistemi Ortodoks Patrikhânesi’nin topladığı gelirleri hazineye aktarmada gayet ustadır.

Öktem’e göre “*günümüzde ekümeniklik meselesi Ortodoks kilise hukuku açısından daha ziyade protokoler bir önceliği yansıtmaktadır. Bu açıdan İstanbul Patrikhanesi primus inter pares konumundadır*”. Bu konum itiraz görececek bir konum olmasa gerekir ve Ortodoks kilisesinin iç ilişkisi olarak görülmesi tabiidir. Yalnız ekümeniklik tartışılırken özellikle Osmanlı dönemindeki durumu aktarırken dönemin hukukî metinlerini gözardı eden yaklaşımlar meseleye katkı sağlamaktan uzak kalmaya mahkûmdur. Osmanlı metinlerinde bu konuyu destekleyici metinler ortaya konulmadan patriğin ke-sintisiz olarak ekümenik sıfatını kullandığı iddia edilemez.

Cem Sofuoğlu ise yazısında Patrikhâne’nin tüzel kişiliği konusunu irdelemektedir. Sofuoğlu’nun Osmanlı’da tüzel kişiliğin olmadığı, bunun ancak Cumhuriyet’ten sonra kabul edildiği yolunda verdiği bilgiler tam olarak doğru değildir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı’da tüzel kişilik kavramı bilinmekte ve kullanılmaktadır. Sofuoğlu bir yandan tüzel kişilik kavramı olmadığını iddia ederken bir yandan da yetimhanenin Patrikhâne adına kaydedildiğini ifade etmektedir. Osmanlı’da kiliselere yapılan vakıflar kaydedilirken mevhum şahsılar adına kaydedilmekte iken yetimhaneye ait bu kaydın nasıl yapıldığını daha açık delillerle göstermek gerekir. Sofuoğlu AIHM’nin Patrikhâne’nin açtığı davada sadece Patrikhâne’nin davacı sıfatını kabul etmekle kalmayıp bir de ekümenikliğini tespit ettiğini söylemektedirler. Önceki makalelerdeki yazarlar ekümenikliğin mahkeme kararına konu olabilecek bir şey olmayıp Ortodoks ilahiyatına ilişkin bir konu ol-

duğunu söylerken, Sofuoğlu bunun AİHM tarafından tespit edildiğini ileri sürmektedir. Demek ki, sadece Türk Yargıtayı değil AİHM bile dinî bir konuyu tespite kalkışabilmektedir. Sofuoğlu, Büyü-kada Asliye Hukuk Mahkemesi'nin verdiği kararlar Patrikhâne'nin tüzel kişiliğini kabul ettiğini, hakim'in yetkisini kullanıp Anglo Sakson hukukundaki *judge made law* şeklinde hukuk yarattığını ifade etmektedir. Bütün kavramların birbirine karıştırıldığı bu yorumda özellikle vurgulanacak husus, Kıta Avrupası'nda mahkemenin içti-hat yoluyla tüzel kişilik yaratamayacağı, bunun ancak kanun koyu-cunun verebileceği bir statü olduğudur.

Elçin Macar, 1990'lı yıllara kadar Patrikhâne'nin akademik tarihçiliğin ilgi alanı dışında kaldığını, ancak bu tarihten sonra durumun değişmeye başladığını, bu konuda milliyetçi çizgiyi sürdürenler olduğu gibi, değişmeden gelen önkabullerin, tezlerin sorgulandığı ve eleştirildiği çalışmaların da ortaya çıktığını ifade etmektedir. Yazar, kendisinin müstakil veya bir diğer yazarla birlikte yazdığı eserleri öne çıkarmakta, onun dışındakileri eleştirmektedir. Macar, Türk tarih yazımının Kurtuluş Savaşı dönemine sıkışmış kalmış olduğunu, İstanbul'un işgali zamanında Patrikhâne'ye dışarıdan dayatılan, milliyetçi bir patriğin yaptıklarının bugün hâlâ Patrikhâne aynı şeyleri yapıyormuş gibi ısrarla işlenmeye devam edildiğini beyan etmektedir. Yazar, Patrikhâne hakkında yazılan kitapları birtakım eksiklikleri dolayısıyla eleştirmekte ve kendisinin de yazarı olduğu bir kitabın daha sonra Patrikhâne ile ilgili kitap yazarlarınca kaynak gösterilmeden hatalarıyla beraber iktibas edildiğini vurgulamaktadır. Bu eleştirilerden Halil İncalcık da payını almakta olup yazar İncalcık'ın ABD'de iken Patrikhâne hakkında hiçbir şey yazmadığını veya bu konuda İngilizce bir şey yazmadığını ifade ederek eleştirirken, bilimsel olmayan bir tabiri kullanmaktan da kaçınmamış, İncalcık'ı "tribüne oynamak"la suçlamaktadır. İncalcık eleştirilmeyecek birisi değildir şüphesiz, ancak Macar bu ifadesiyle kendisini, tırnak içerisinde belirtilen ve İncalcık'a yönelttiği suçlamaya birebir uygun davranan birisi konumuna düşürdüğünün farkında değildir. Yazar, İncalcık'tan daha kötü olanları eleştirirken bu tavrı takınmazken, birden bire soğukkanlılığını kaybedip saldırı ve aşağılama yöntemini benimsemektedir. Kaldı ki, birisine "*sen niye bu konuda yazmadın ya da niye İngilizce bir şey yazmadın*" demek ne kadar bilimsel bir eleştiri sayılabilir, hakikaten tetkike değer. Belirtmek gerekir ki, İncalcık tarafından İngilizce olarak yazılan "The Status of Greek Patriarch" adlı makale Osmanlı dönemi uygulamalarının anlaşılması açısından önemli bir makaledir ve Amerika'da yayınlanmıştır.

Samim Akgönül, makalesinde Patrikhâne'yle ilgili kamuoyunda yaşanan tartışmaların üç kategoride sınıflandırılabilmesine işaret etmektedir. Ona göre en önemli tartışma, Patrikhâne'nin hukukî konumuyla ilgilidir. Türk devletine göre yerel bir kilise olan Patrikhâne, uluslararası kamuoyunda "ekümenik patrikhâne" olarak adlandırılmaktadır. Bir diğer konu Kıbrıs meselesinde Patrikhâne'nin tepkisizliği ve Makarios'u denetim altında tutamamasıdır. Üçüncüsü ise son zamanlarda Patrikhâne'nin uluslararası platformda gerçekleştirdiği etkinlikler ve çabaların Vatikan tarzı bir devlet kurmayı hedeflemesi olarak anlaşılmasından kaynaklanan problemidir. Akgönül bu makalesinde daha çok Bartholomeos'un patrik seçilmesinden sonra yurtiçi ve yurtdışındaki kişi ve gruplarla gerçekleştirdiği faaliyetlerden örnekler vermektedir. Değişik zihniyetleri temsil eden kişi ve grupların zaman içerisinde Patrikhâne'ye olan yaklaşımlarının değişebildiğini bu makaleden öğreniyoruz. Ama kanaatimce bu makalede en isabetli teşhis, Patrik Bartholomeos'un takip ettiği hassas ve sabırlı bir politika sonucunda birçok zorluğu aşabilmiş olmasında gösterdiği başarıya vurgu yapılmasıdır.

Patrikhâne'ye yönelik olumsuz yaklaşımlar sadece Türk devletinin hukuk dışı davranışlarına indirgenemez. Uluslararası güçlerin patrikhâneler üzerinden birbiriyle güç yarışına girmeleri ve Patrikhâne'nin buna konu yapılması karşısında Türkiye'nin de birtakım endişeleri taşıması tabii bir sonuçtur. Ancak Türkiye'nin de meseleyi hukuk çerçevesinde ele alması ve gelişen temel haklar ve insan hakları çerçevesinde uluslararası hukuka uygun bir tavır benimsemesi gerekir. Meseleyi sadece bir ihanet söylemi üzerinden takip ederek değil, suç ve cezaların şahsîliği prensibini de dikkate alarak yürütmek gerekir. Türkiye ister azınlık ister çoğunluğa mensup olsun, bütün vatandaşlarına karşı hukuka saygılı bir yönetim modeli geliştirmekle yükümlüdür. Burada değerlendirilen eser, içerdiği bazı makaleler itibarıyla bu konuya kısmen katkı sağlamaktadır.